

ДО СЕМАНТИКИ ТВІРНИХ ОСНОВ ОЙКОНІМІВ НА -АНИ (-ЯНИ)

Ойконіми на -ани (-яни) є однією з найцікавіших ономастичних формацій слов'янського світу. Як загальнослов'янський топонімний тип, вони відносяться до ряду тих утворень, виникнення яких припадає на період від племінного до класового співжиття слов'ян, а продуктивний розвиток – у класових формаціях суспільства. На таку давність назв вказує: 1) історичний розвиток формантів -ани (-яни); 2) суспільно-історичні умови виникнення топомоделей на -ани (-яни); 3) словотворчо-морфологічна структура та семантика топооснов даних назв; 4) територія їх поширення; 5) розташування об'єктів назв на -ани (-яни) з місцями найдавніших слов'янських археологічних знахідок; 6) дані писемних пам'яток. Наші спостереження базуються на опрацюванні значної кількості пам'яток XIV-XX ст.

Давні ойконіми на -ани (-яни) містять цінну інформацію для вивчення етнолінгвістичних та історико-географічних процесів. Зокрема, значний інтерес становить семантика їх твірних основ.

Історичні документальні джерела показують, що семантика основ ойконімів на -ани (-яни) різноманітна. В ній знайшли відображення:

1. Природно-географічні особливості навколишнього середовища.

„Топоназви, пов'язані з географічним середовищем, – це такі, в семантиці основної словотворчої частини яких були закладені природні особливості території, на якій розташований даний населений пункт”[1: 140]. У цій групі виділяємо декілька підгруп, в основу формування яких покладено характер географічного середовища: – топоніми на означення властивостей рельєфу (*Брижани, Сагани, Доляни, Бережани, Горяни, Лужани*); – назви, в основі яких відображено особливості ґрунту (*Мокряни, Глиняни, Піщани, Заружани*); – ойконіми з твірними основами на означення властивостей водного режиму (*Ставчани, Криничани, Озеряни*); – топоніми, мотивовані назвами рослин (*Лопушани, Рогожани, Комишани, Вербани, Вільшани,*

Берестяни); – назви, в основі яких лежить вказівка на місце розташування поселення. „Підстава для виникнення таких назв – прийменникові конструкції типу „під гора”, „за гора”, які, лексикалізуючись, творили основу топонімів”[2: 92]. Аналізована група ойконімів одна з численніших. Вона складає близько 25% від усіх українських топонімів на -ани (-яни).

2. Етнічні і переселенські процеси.

Зокрема, виділено такі підгрупи: – ойконіми, пов’язані з назвами племен (*Вендичани, Поляни, Деревляни, Роксолани*); – назви етнотериторій, що вказують на місце, звідки йшло переселення (*Галичани, Черкащани, Перемишляни, Кияни*) – відкатоїконімні топоніми; – відгідронімні топоніми (*Дніпряни, Тисменичани, Задністряни, Піддністряни, Побужжани, Прибужжани*). З усіх топонімів на -ани (-яни) ойконіми даної групи становлять 12%.

3. Власні назви осіб.

За своїм походженням вони поділяються на утворення від слов’янських і неслов’янських імен. Серед твірних основ топонімів, що походять від слов’янських автохтонних особових імен, виділяємо два типи основ: – відкомполітивні (двочленні іменні основи (*Драгомирчани*), скорочені двочленні іменні основи (*Будичани, Гошани, Красляни*)); – відапеліативні (одночленні іменні основи (*Туричани, Лисани, Сокиряни, Капустяни*)). Вони засвідчені у небагатьох географічних назвах на -ани (-яни). Найвні у топоніміконі України назви на -ани (-яни), в основі яких лежать неслов’янські імена календарно-канонічного походження у повній та скороченій формах (*Климани, Грицани, Вікторяни, Микитяни, Петримани, Іванчани, Луцани*). Їх поширення пов’язане з процесом засвоєння християнських імен, який розпочався на теренах України з IX-X ст. і активно увійшов у побут з XII-XIII ст. Загальна їх кількість – 16% від усіх назв на -ани (-яни).

4. Матеріальна культура поселенців.

Зокрема, ойконіми, в основах яких відображено трудову діяльність людей: – розвиток промислів і ремесел (*Личани, Попеляни*); – розвиток

скотарства і землеробства (*Скотиняни, Кирдани, Хлівчани, Граждани, Кучани*); – назви з дієслівними основами на означення процесу праці (*Рубани, Дергани, Дригани, Мазани*) – всього 15%. від усіх назв на -ани (-яни).

5. Духовна культура, суспільне життя поселенців.

Ойконіми, що пов'язані з назвами суспільних станів (*Ворничани, Козачани, Хоружани*), а також з релігійно-культурним побутом (*Монастирчани, Могиляни*) – 8% назв.

Серед ойконімів на -ани (-яни) є географічні назви з неясним значенням твірних основ. Відомо, що чим далі в глибину віків сягає виникнення ойконіма, тим більше затемнений його зміст. Тому на сучасному етапі в українському ойконіміконі є назви на -ани (-яни), які час зробив непрозорими щодо семантики їх твірних основ (*Коцуляни, Дзюмани, Перлікани, Пчани*).

Отже більшість ойконімів на -ани (-яни) виникла у зв'язку з природно-географічними особливостями навколишнього середовища. Широко представлені топоніми, що відображають етнічні і переселенські процеси, матеріальну і духовну культуру поселенців.

Географічні назви, що походять від назв осіб – це утворення від слов'янських і неслов'янських власних імен. У топонімах на -ани (-яни) слов'янського походження виявлено двочленні, скорочені двочленні та одночленні твірні основи, у назвах неслов'янського походження – повні та скорочені основи.

Лексико-семантичний аналіз українських ойконімів на -ани (-яни) дає можливість твердити, що творення цих назв проходило у руслі загальнослов'янської ойконімної системи, в рамках якої виділяється своя ойконімна мікросистема, зумовлена мовними і позамовними чинниками.

ЛІТЕРАТУРА

1.Ковалик І.І. Словотворча будова української топоніміки// Питання українського мовознавства. Кн.4. – Львів, 1960. – С.137-143.

2.Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські пам'ятки як джерело історико-географічних досліджень. – К., 1981. – 252с.